

FINANCIAL SYSTEM AND FINANCIAL POLICY.

Suyarov Ashurbek,

Chirchik State Pedagogical Institute, Tashkent region,

Teacher of the Department of Pedagogy and Management a.suyarov@cspi.uz, (+998999070946)

Рахмонов Х. З.,

Chirchik State Pedagogical Institute, Tashkent region, 1st year student of School Management

Annotation.

The article analyzes the features of finance in a market economy, which are associated with the collection, distribution, use of money in society, communication, the amount of relations, the role and significance of the requirements of commodity-money relations in the market Saving.

Keywords. Budget, microfinance, macrofinance, insurance, credit, subsidy, surplus, money, liquidity, deflation, money supply.

Бозор иқтисодиётида молиянинг ўзига хос алоҳида ўрни бўлиб, у жамиятдаги пул маблағларини йиғиш, тақсимлаш, ишлатиш билан боғлиқ, алоқа, муносабатлар йиғиндиси. Бозор иқтисодиёти товар-пул муносабатларидан иборат бўлиб, молия уларга хос иқтисодий категория ҳисобланади. Молия тарихий хусусиятга эга бўлиб, унинг пайдо бўлиши товар-пул муносабатларининг ривожланиши, давлат ва унинг эҳтиёжлари, вазифалари билан боғлиқдир. Молия - пул маблағларини йиғиш, фойдаланиш ва унинг ҳаракатини тартибга солиш билан боғлиқ алоқалар тизими булиб, унинг ёрдамида турли даражада пул маблағлари, фондлари вужудга келтирилади ва улар такрор ишлаб чиқариш эҳтиёжлари ва бошқа ижтимоий эҳтиёжларни қондириш мақсадида тақсимланади. Молиянинг турли хил турлари булиб, улар бир-биридан ажратилади: микро, макро даражада булади.

Микромолия - иқтисодиётнинг қуйи даражасидаги молия бўлиб, у фирмалар, корхоналар, уй хўжаликлари (хонадонлар), нодавлат ва жамоат ташкилотлари молиясидан ташкил топади. Микромолия тизимида суғурта алоҳида ўринга эга. Суғурта компанияларидаги молия ресурслари икки манбали бўлиб, бири суғурта компанияларининг пули, иккинчиси суғурта килинган фирмалар, ташкилотлар ва аҳолидан суғурта бадали тариқасида тушган пулдан ташкил топади. Бу пул сарфланганда суғурта ишларини олиб бориш харажатлари қопланади ва суғурталанувчилар кўрган зарарни қоплаш учун суғурта тўлов ажратилади. Уй хўжалиги (хонадон) молияси. Бу ерда жуда катта пул ресурслари тўпланади. Кўпгина мамлакатларда жамият жами даромадининг 60-65 фоизи хонадон молиясидан ўтади. Хонадон молияси ресурслари: иш ҳақи, тадбиркорликдан, яқка меҳнат фаолиятдан, мулкдан, қарз олинган пул, томарқа ерида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етказиб сотишдан оладиган пул, пенсия, стипендия ва турли хил нафақалардан тушган пул даромадларидан иборат бўлади. Бу ресурслар мажбурий ва кўнгилли тўловлар фонди, товар ва хизматларни тўлаш, харид қилиш фонди ва жамғариш фондларини ташкил этган ҳолда сарфланади. Хонадон (уй хўжалиги) молиясининг асосий қисми истеъмолга сарфланади.

Макромолия - умумдавлат молияси бўлиб, давлат умуммиллий, умумхалқ манфаатларини ўзида гавдалантирувчидир. Давлат молияси давлатнинг барча даромадларининг

Йигиндиси давлат бюджети ижтимоий суғурта, давлатнинг мол-мулки ва шахсий суғурта фонди ва бошқа бюджетдан ташқари фондлардан ташкил топади. Давлат пул маблағларининг асосий марказлашган фонди давлат бюджети молия тизимининг асосий буғини ҳисобланади. Бюджет давлат, корхона, фирма, ташкилот, муассаса ёки айрим шахсининг маълум муддат учун белгиланган даромад ва харажатларининг йигиндиси. Давлат бюджети жамият миқёсида яратилган барча даромадлар йигиндиси бўлган миллий даромадни қайта тақсим-лашни амалга оширади. Даромад ва харажатларни мувофиқлаштириш орқали бюджет камомати, тақчиллиги бартараф этилади. Халқ хўжалигини молиялаштиришда кредитлашга ўтиш, паст даромадли корхоналар учун бериладиган дотацияларни аста-секин қисқартириш, солиқ ўндириш тизимини ўзгартириш, маҳаллий бюджетлар родини ошириш, иқтисодиётни соғломлаштириш ва ривожлантириш, иқтисодий ўсиш суръ-атларини ошириш, даромадларни кўпайтириш, бюджет тақчиллигини тугатишга хизмат килади. Бюджет даромадларининг харажатлардан олиши бюджет профицити деб юритилади.

Пул бозор иқтисодиётининг асосий воситаси булиб, унинг ёрдамида барча иқтисодий алоқалар амалга оширилади. Пул бозор иқтисодиётининг қон томири, чунки бозор пул орқали ҳаракатга келади. Иқтисодиётда пул тизими - пулнинг ўзи, пулни муомалага чиқариш, пулнинг шакллари, валюта режими (миллий пулни бошқа давлат валютасига алмаштириш), пул билан шуғулланувчи молия муассасалари (банклар ва банкдан бошқа ташкилотлар) ва давлатнинг пул соҳасидаги сиёсатини ўз ичига олади. Пул асосий молиявий актив тариқасида акция, облигация, сертификатлардан тубдан фарқ қилади, чунки унга тўлов воситаси сифатида ҳамма вақт ҳамма жойда исталган товар ва хизматларни чекловсиз харид қилиш мумкин, ваҳоланки, бошқа активлар ёрдамида бу ишни бажариб бўлмайди, чунки бунинг учун активларни сотиб пулга айланттириш керак. Пул универсал тўлов воситаси сифатида ҳамма ерда ҳамма вақт қабул қилинади, чунки пулга алмаштирилмайдиган бирон-бир нарса, товар бўлмайди. Пулни товарга айирбошлаш тўхтовсиз давом этади ва у қўлдан-қўлга ўтиб, доимо ҳаракатда бўладики, айрим иқтисодий қарашларда муомала вақтида пулдан «тер» тўкилиб туради, деган ибора мавжуд. Пул айирбошлашда жуда катта қулайликларга олиб келади ва айирбошлаш харажатларини мислсиз тарзда қисқартиради. Пул товар айирбошлаш вақтини тежаш орқали иқтисодий ўсишга катта ҳисса қўшади. Пулнинг ликвидлиги - унинг муомала воситаси сифатида ҳамма нарсага, ҳар доим тез ва ҳеч бир чекловсиз-тўсиқсиз айирбошланишидир. Пулнинг ликвидлиги шундаки, у ҳеч бир харажатсиз хоҳлаган пайтда хоҳлаган нарсага айирбошлана олиши билан бошқа активлардан тубдан фарқ қилади. Масалан, олтин, кумуш, жавоҳир, машина, зеби-зийнат буюмларини бошқа нарсага айланттириш учун уни сотиб пулга айланттириш учун маълум вақт ва харажат керак булади. Пул жамғариш воситаси бўлиши учун у барқарор қадрга эга бўлиши керак. Чунки пул қадрсизланса, маълум миқдордаги жамғарилган пулга вақт ўтиши билан кам товар харид этилади. Шунинг учун қадрсизланган пул жамғарилган бойликни қисман йўқотишдир. Пул ўз шакли жиҳатидан қоғоз, танга пуллардан ташкил топса, муомалада у нақд ва нақд бўлмаган пулларга бўлинади. Нақд пуллар - бу аҳоли қўлида, яъни сиз ва бизнинг қўлимиздаги аниқ моддий шаклдаги қоғоз ва танга пуллардан иборат бўлиб, қўлдан-қўлга ўтиб юривчи энг кўп тарқалган тўлов воситасидир. Нақд бўлмаган пуллар - аниқ моддий шаклга эга бўлмаган, у хаёлий пул, уни қўл билан ушлаб, кўз билан кўриб бўлмайдиган пул бўлиб, бу банкдаги аҳоли, фирмалар ёки давлат ташкилотларини номига ёзиб

банкдаги ҳисоб рақамида сақланадиган пуллар. Бу пуллар ҳам тўловларда қўлланилади. Яъни, тўлов амалга оширилганда пул бир ҳисоб варағидан бошқасига ўтказилади. Пул қандай шаклда бўлишига қарамасдан у иқтисодиётда ҳар хил хизмат қилади. Шунга биноан актив (фаол) доимо ишлаб турадиган ҳаракатда бўлади, яъни иқтисодиётда тўлов воситаси вазифасини узлуксиз бажариб турадиган. Пассив пул эса, иқтисодий фаолиятда қатнашмаётган жамғармадаги пул резервлари ва банклардаги вақтинча ишлатилмаётган пуллар. Барча пул турлари иқтисодиётда пул массасини ташкил этади. Пул массаси маълум бир мамлакатда, муайян пайтда муомалада бўлган барча пул турларининг миқдори. Пул массаси унинг агрегатларидан ташкил топади. Пул агрегати - бу пулнинг ликвидлиги жиҳатидан гуруҳларга бўлиниши бўлиб, энг олдинги агрегатга ликвидлиги юқори бўлган пуллар киритилади. Масалан, биринчи агрегатга нақд пуллар, йул чеклари, зарур вақтда банкдан олиш мумкин бўлган, аммо махсус ҳисоб варақда турган пуллар, чек ёрдамида олиниши мумкин бўлган бошқа пуллар киритилади. Энг сунгги агрегатлар ликвидлиги пастроқ пуллардан иборат булади. Пул муомаласи - бу пулнинг ўз вазифаларини бажариш жараёнида доимо айлаиб туришидир. Маълумки пул уни сақловчи банклардан чиқиб, давлат ва нодавлат корхоналарига, фирмаларга келиб тушади ва бу ердан меҳнаткашлар, нафа- қахўр ва бошқа пул оладиганлар қўлига ўтади. Улар бу пулдан тирикчилик учун товар ва хизматларни харид этадилар, давлат ва нодавлат ташкилотлари ресурс ёки истеъмол товарларни олгач пул яна банкка қайтиб келади. Пулнинг бундай ҳаракатининг тўхтовсиз такрорланиб туришига пул обороти - айланиши дейилади. Иқтисодиётдаги олди-берди алоқаларига хизмат қилиш учун маълум миқдордаги пул талаб килинади. Пул оз бўлса унда дефицит ҳосил бўлади, пул кўп бўлса унинг қадри тушиб кетади ва пул топишга интилиш сусаяди, иқтисодий фаоллик ҳам кучсизланади. Шунинг учун иқтисодиётда пул етарли бўлиши керак. Инфляция юз берганда барча товарлар нархи ошиб, нархнинг умумий даражаси юқорилаб кетади, пул бирлигининг харид қурби пасаяди, бирон-бир товарни харид этиш учун олдингидан кўпроқ пул сарфланади. Инфляция шароитида пул керагидан ортиб кетади, яъни пул массаси ва товар хизматларга нисбатан кўп бўлади. Иқтисодиётда инфляция ва дефляция деган тушунчалар мавжуд бўлиб, инфляция пул бирлиги қадрининг нархлар ошиб кетиши натижасида пасайишини, дефляция аксинча нарх пасайиб пул қадрининг ошишини билдиради. Бозор иқтисодиёти шароитида пулни олди-сотдиси юз беради. Бу пул кредит бозори ҳамда валюта бозоридан иборат бўлиб, кредит бозорида пулни ишлатиш, даромад олиш учун сотилади. Кредит молиянинг таркибий қисми бўлиб, пул билан бўладиган муносабатларни ўз ичига олади. Аммо кредит молиядан фарқли улароқ у ҳар қандай пулни эмас, балки вақтинча бўш турган пулни қарзга олиб ишлатилиши тушунилади. Кредит вақтинча бўш бўлган пул маблағларини қарзга ссуда шаклида тўплаш ва уларни пулга мухтож бўлган ҳуқуқий ва жисмоний шахсларга ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқа эҳтиёжларини қондириш учун маълум муддатга, устама (фоиз) - тўловлари қайтариш шarti билан қарзга бериш демакдир. Қиска қилиб айтганда кредит - бу пул эгаси билан уни нақд тўлаш шarti билан қарзга олиб ишлатувчи ва улар ўртасида турган воситачиларнинг иқтисодий муносабатларидир. Кредит субъектлари - кредит алоқаларининг иштирокчилари бўлиб, пулнинг эгалари, қарз олувчилар ва воситачилик қилувчилар, яъни турли хил фирмалар (корхоналар) ташкилотлар, давлат ва унинг муассасалари, молия институтлари, аҳолининг кенг қатламлари. Ушбу субъектларнинг ҳар бири бир вақтнинг ўзида ҳам қарз олувчи ҳам қарз берувчи бўлиши мумкин. Пулни қарзга берувчи кредитор, қарз олувчи эса ссуда олувчи

ёки қарз кўтарувчи ҳисобланади. Кредитнинг олди-бердисида иштирок этувчи воситачилар кредит институтида бирла- шадилар ва бу уч субъект кредит муносабатида қатнашади.

Банк кредити - кредитнинг асосий ва етакчи шакли бўлиб, у пул эгалари банклар, махсус кредит муассасалари томонидан тадбиркорлар, давлат, хонадонларга ссуда шаклида берилган қарз. Ипотека кредити - кўчмас мулк, (ер, бино) ҳисобига узоқ муддатли қарз (ссуда) шаклида бериледи. Бундай қарзлар бериш банклар ва корхоналар томонидан чиқариладиган ипотека облигациялари шаклида бўлади.

Марказий банклар - банклар банки, банклар отаси ҳисобланиб, улар пул эмиссияси, яъни пулни муомалага чиқаради, давлатнинг олтин-валюта заҳираларини сақлайди, кредит заҳираларини банклар ўртасида тақсимлайди, давлат пул- кредит сиёсатини амалга оширади, пул муомаласига дойир тар- тиб қоидаларни ишлаб чиқиб, уларнинг бажарилиши устидан назорат ўрнатади, давлатнинг монитар сиёсатини амалга ошириш, бошқа барча банклар фаолиятини уйғунлаштириш ва улар устидан назоратни амалга ошириш; халқаро валюта бозорларида миллий валюталарни айирбошлаш; бошқа банкларга кредит бериш каби вазифаларни бажаради.

Халк банки - асосан омонат ишларини ташкил этади, аҳолига шахсий эҳтиёжлар учун кредит беради, нақд пулсиз ҳисоб - китоб қилади, аҳоли омонатларини сақлайди ва улар учун ғазна вазифасини амалга оширади. Ипотека банклар - бу кучмас мулк (ер ва иншоот) ҳисобига узоқ муддатли ссуда беришга ихтисослашган. Ипотека банкининг ресурслари ўзларининг ипотека облигациялари ҳисобига шаклланади. Олинган ссудадан уй-жой ва бошқа иншоотлар қуриш, корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтириш учун фойдаланилади. Банклар иқтисодиётнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб, улар иқтисодиётни юксалтиришни таъминлайди, бунга албатта иқтисодиётни доимо пул билан таъминлаш, уни керакли соҳаларга йуналтириш орқали таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. А.Ўлмасов, А.Ваҳобов - «Иқтисодиёт назарияси» дарслик, Т. «Шарқ» 2006 йил.
2. Н.Бекнозов - «Иқтисодиёт назарияси» дарслик, ТДЮИ, 2005 й.
3. Ш.Ш.Шодмонов, У.В.Рофуров - «Иқтисодиёт назарияси» Г. «Фан ва технология» 2005 йил.
4. Ш.Ш.Шодмонов, У.В.Рофуров - «Иқтисодиёт назарияси» Барча йўналишдаги бакалавриат талабалари учун. Маъруза матнлари. Т. 2007 йил.
5. Абдуллаев. Бозор иқтисодиёти асослари. Тошкент, "Меҳнат", 1997.